

DEMOKRATSKI POTENCIJAL SOCIJALNE EKOLOGIJE

<https://www.doi.org/10.17234/9789533791906.05>

SAŽETAK

Rad se bavi problematizacijom dviju istodobnih kriza današnjeg svijeta: krize demokracije i ekološke krize. Koncipiran je kao svojevrsni hommage djelovanju i znanstvenim idejama sociologa i akademika Ivana Cifrića. Pokušava odgovoriti na pitanje koliko je njegovo zasnovanje socijalne ekologije kao studijske discipline, istraživačkog područja i izdavačke aktivnosti značajno za prevladavanje tih dviju fundamentalnih kriza. Riječ je naime o afirmaciji demokratskog potencijala socijalne ekologije. Stoga se ponajprije želi pokazati u čemu se sastoji kriza demokracije i što je to ekološka kriza. Posebno se inzistira na inovativnom značenju deliberativne demokracije, s jedne strane, i na važnosti održivog razvoja kao modusa deliberativno-demokratskog iznalaženja održivih ekoloških rješenja, s druge strane. U radu se zastupa stajalište da je socijalna ekologija kako je poima Cifrić, na Durkheimovu tragu, svojevrsno ontološko uporište svih posebnih oblika ekološkog mišljenja i djelovanja – političke ekologije, ekoloških pokreta, ekonomsko-ekoloških razvojnih studija itd. Ukratko, susret demokratskog i socijalnoekološkog načela ključni je, a možda i sudbinski, „događaj“ naše epohe.

Ključne riječi: deliberativna demokracija, ekološka kriza, kriza demokracije, održivi razvoj, politička ekologija, socijalna ekologija

¹ Dr. sc. Rade Kalanj, red. prof. u miru, Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Danas se na svim stranama svijeta i u svim socio-kulturnim sredinama, u svim intelektualnim žanrovima i svim političko-pragmatičkim iskazima uporno, alarmantno i repetitivno govori o istodobnosti dviju kriza: *krizi demokracije* i *ekološkoj krizi*. I taj krizno-demokratski i krizno-ekološki diskurs dolazi do izražaja u svojevrsnoj proliferaciji umjerenih ili oštih, više ili manje dramatičnih analiza, iskaza, formulacija, tvrdnji i konceptualnih konstrukcija.

Kad je riječ o krizi demokracije podjednako se, iako s ponešto drugačijim naglascima, misli na dva njezina glavna i doktrinarno najeksplicitnija oblika: liberalno-predstavničku i neposrednu demokraciju. Krizni je naglasak pretežno na liberalno-demokratskom obliku jednostavno zbog toga što je on povijesno najdominantniji, zbog toga što je – bez obzira na sve svoje deficite – najduže opstao kao tip društvenog poretka i političke vladavine. U tom je kontekstu, pored niza različitih kritičko-dijagnostičkih uvida, osobito zapažena teza Colina Croucha da smo ušli u razdoblje *postdemokracije*. Na pitanje „gdje se postavlja naš politički život“ na ljestvici koja ide od minimalističkog modela demokracije do onoga ambicioznijeg, a posebice da utvrdimo u kojem se smjeru između ta dva pola demokracija kreće, Crouch odgovara: „Zadovoljavanje minimalnim zahtjevima liberalne demokracije rađa ono što ja nazivam *postdemokracijom*... Moja je teza da se sve više krećemo prema *postdemokratskom* polu, a to objašnjava raširen osjećaj razočaranja i nezadovoljstva razinom sudjelovanja i odnosa između političke klase i mase građana u mnogim, možda u najvećem broju razvijenih demokracija... U uvjetima u kojima *postdemokracija* ustupa sve veću moć ekonomskim lobijima, malo je nade za djelovanje snažne politike ravnopravnosti prema preraspodjeli političke moći i bogatstva ili koja postavlja granice moćnim interesima... Dok okviri demokracije ostaju posve na snazi – a danas su u nekoj mjeri čak i osnaženi – politička vlast sve više klizi natrag u ruke privilegiranih elita na način tipičan za *preddemokratsko* razdoblje. Važan rezultat tog procesa je rastuća nemoć ideala ravnopravnosti“ (Crouch, 207:9-12; Hägel, 2020). *Postdemokracija* je u stvari mutacija demokracije koja se podudara sa zbiljom kapitalističke i globalne ere. Iza svog demokratskog privida – izbori, sloboda izraza, pluralizam, postojanja političkih stranaka – moderna liberalno-demokratska društva ne daju više građanima mjesto koje im pripada. Odluke se donose drugdje: unutar lobija, u velikim poduzećima koja su sve uže povezana s političkim elitama, ili pak u nadnacionalnim institucijama kao što su Svjetska trgovinska organizacija, Međunarodni monetarni fond i Europska središnja banka. Dogodio se gubitak entuzijazma i nastupilo je razdoblje *apatije* liberalne demokracije, što pogoduje usponu *postmodernosti* kao kulturne paradigme kasnog kapitalizma (Jameson, 1984). Na djelu je društveno-povijesna situacija u kojoj se međusobno hrane banalizacija demokracije i kriza politike. Sve u svemu, učvršćivanje moći ekonomsko-organizacijskih i političkih elita popraćeno je slabljenjem onoga što politolozi nazivaju *aktivnim građanstvom*.

Oni koji pokušavaju relativizirati Crouchovo stajalište primjećuju da je ono puki izraz nostalgije za „zlatnim“, znatno „socijalnijim“ tridesetgodišnjim razdobljem društveno-

političkog konsenzusa poslije Drugog svjetskog rata („trideset slavnih“), koje, kao što primjećuju neki današnji kritičari, i nije bilo baš tako „zlatno“: s jedne strane snažni rast i poboljšanje životnog standarda, a s druge strane konzumerizam, zagađivanje i dehumanizirani urbanizam (Rot/Vat, 2021). Podsjećaju da je veliki pravno-politički i sociološko-politološki mislilac Maurice Duverger šezdesetih godina prošlog stoljeća zabrinuto pisao o „demokraciji bez naroda“, a da se danas, uz jednako snažne tonove zabrinutosti, piše o „demokraciji bez demosa“. Iznosi se tvrdnja da „čak ni participativna demokracija, čiji se razvoj sad zagovara kako bi se kompenzirao već posve očigledni formalizam predstavničke demokracije i potaknuo građanski osjećaj koji izgleda nestaje, nije za vladajuće strukture drugo do jedno od sredstava kako bi se osigurala suglasnost podvlaštenih s vladateljima. Suglasnost s vlašću, to jest s tutorstvom. Tamo gdje se ta participativna demokracija preokreće u otpor, ona se prokazuje kao napad na pravnu državu i legitimnost proizašlu iz glasačkih kutija, jedinu legitimnost na koju nositelji vlasti mogu u krajnjoj liniji računati“ (Duverger, 1968; Colliot-Thélčne, 2010:129-157).

Intelektualni kriznodemokratski *Zeitgeist* svoj je paroksizam dosegnuo u provokativnoj tezi Pierrea Rancičrea o *mržnji demokracije* (Rancičre, 2008). U istom duhu, s ponešto smirenijom retorikom, rasuđuje, primjerice, Mathieu Berger koji drži da je slabljenje participacije dosegnuo razinu *demofobije*, dok Yasha Munk, zabrinut za opstanak liberalne demokracije, po njemu jedinog uistinu legitimnog političkog sustava, drži da smo ušli u razdoblje *dekonsolidacije demokracije*, da se narod okrenuo protiv demokracije (Berger, 2015; Munk, 2018). Renomirani socijalno-politički teoretičar, gorljivi privrženik demokratske ideje i marljivi analitičar ideja općenito Pierre Rosanvallon napisao je trilogiju o avanturama i metamorfozama, usponima i padovima, razložitostima i pukotinama, obećanjima i iluzijama demokracije: *Protudemokracija. Politika u doba nepovjerenja; Demokratska legitimnost. Nepristranost, refleksivnost i bliskost; Društvo jednakih*. Rosanvallonov se itinerar kriznog propitivanja demokracije kreće od problema nepovjerenja, preko mijena i obnove demokratske legitimnosti do ključnog pitanja jednakosti bez kojeg je raspravljanje o demokraciji puka diskurzivna formalnost. „Demokratski je ideal, kaže Rosanvallon, od sada nedvojbeno vladajući, ali režimi koji se na njega pozivaju gotovo posvuda trpe žestoke kritike. To je veliki problem našega vremena. Erozija povjerenja građana u upravlače i političke institucije istodobno je jedan od fenomena kojemu politička znanost već dvadesetak godina posvećuje najveću pažnju. U nizu kako nacionalnih tako i komparativnih studija postavljena je dijagnoza tog stanja. Literatura posvećena analizi kretanja izborne apstinencije narasla je do golemih razmjera. Problemi su jednako karakteristični za takozvane nove demokracije u Istočnoj Europi kao i za zemlje bivših diktatura Azije i Južne Amerike. Kako razumjeti te činjenice koje se općenito uzimaju kao znamen krize, bolesti, nevolje, poremećaja? ... Čini se kao da iz tog razočaranja ponekad izbija podmukla mržnja demokracije“ (Rosanvallon. 2006:9-10).

Objašnjavajući razloge tog stanja Rosnvallon kaže da smo ušli u društvo nepovjerenja u kojemu se paralelno uspostavlja „splet praksa, postupaka, neformalnih druš-

tvenih protumoći, ali i institucija kojima je cilj da eroziju povjerenja kompenziraju organizacijom nepovjerenja“ (Rosanvallon, 2006:12). Međutim, ulazeći u društvo nepovjerenja istodobno ulazimo i u „novo doba legitimnosti“, u doba velike preobrazbe u kojoj se traže i ocrtavaju novi likovi legitimnosti. Ti „novi likovi legitimnosti sudjeluju u širokom pokretu decentriranja demokracija i nikome više ne pada na pamet da se oni mogu svesti na konkurentske izbore koji uspostavljaju većinsku vlast“ (Rosanvallon, 2008:347). Novi se likovi legitimnosti, koje Rosanvallon naširoko eksplicira, oblikuju oko pojmova *nepristranosti*, *refleksivnosti* i *bliskosti*. Pa ipak, jednakost je žila kucavica demokracije. Demokracija nije samo politički poredak nego i oblik društva. No baš u današnje vrijeme, kada je svi egzaltirano prizivaju, ona se ruši i razara jer ne samo činjenično nego i duhovno kapitulira pred narastanjem nejednakosti. Kao „unutarnje svojstvo“ demokratskog društva demokracija sadrži tri dimenzije. Prva dimenzija dolazi do izražaja u epohi razvitka individualizma, i to u dvije njegove faze. U fazi „*individualizma univerzalnosti*“ jednakost je shvaćena kao stvaranje društva sličnih, jednakih pojedinaca čiji trenutačni položaj „odlikuju ista bitna svojstva, pri čemu postojeće razlike ne narušavaju to odnošajno svojstvo“ (Rosanvallon, 2011:22). U fazi „*individualizma singularnosti ili posebnosti*“, u kojoj više nije važno da je pojedinac „bilo tko“ nego da je „netko“, pojavljuje se težnja za uzajamnim priznanjem ljudskih bića koja su podjednako „jedinstvena“ u nastojanju da budu tvorci vlastite povijesti. Načelo singularnosti, posebnosti ne proturiječi načelu sličnosti nego se s njime kombinira. Tu dimenziju ili taj oblik jednakosti Rosanvallon naziva *jednakost-jednakovrijednost*. Druga je dimenzija *jednakost-autonomija*. U vremenima političkih revolucija, a potom proletarizacije, ta je dimenzija jednakosti definirana kao *neovisnost*, to jest kao uravnotežena razmjena koja počiva na odsutnosti podređenosti. Naglasak je na ideji odgovornosti i načelu uzajamnosti. Treću dimenziju jednakosti, koja je od ključne važnosti za razumijevanje društvene sfere, Rosanvallon označava pojmom *jednakost-participacija*. Ta se dimenzija „gradi“ oko pojma *građanstva* na crti diobe političkog suvereniteta i zaštite koja je zajamčena skupom prava. Pritom uvijek valja imati na umu da je građanstvo nemoguće bez komunikacije među građanima koji se angažiraju u oblikovanju zajedničkog svijeta, koji zajednički žive događajnu zbilju, dijele prostor itd. Nije tu riječ o gotovom, jednom za svagda danom identitetu nego o aktivnoj, kreativnoj „gradnji“, o onome što Rosanvallon naziva *načelom komunalnosti* i što je, po njegovu mišljenju, put prema *integralnoj demokraciji*. Sve su te dimenzije danas daleko od svog ozbiljenja.

Po svemu sudeći, potvrđuje se zasnovanost filozofsko-političke teze Claudea Leforta koji drži da je demokracija takav tip poretka koji se stalno mora izumijevati i pronalaziti. Ona se očituje kao „povijesno društvo u pravom smislu riječi, društvo koje, u svom obliku, prima i čuva *neodređenost*, kao značajan kontrast totalitarizmu koji se, pošto se gradi pod znakom stvaranja novog čovjeka, udešava protiv ove neodređenosti, koji hoće zadržati zakon svoje organizacije i svoga razvoja i tajno u modernom svijetu dobija oblik *društva bez povijesti*“ (Lefort, 2003:18). Za razliku od totalitarizma,

koji nastoji zacementirati i zatvoriti svoj poredak, demokraciju obilježava historičnost i neodređenost. Ona je, dakle, po definiciji vođena načelom *neodređenosti* i o tome svjedoče njezini počeci u modernim demokratskim revolucijama, u revolucionarnom ukidanju monarhije s vladavinskog trona. „U monarhiji vlast je bila utjelovljena u ličnosti kralja... Kralj je bio posrednik između ljudi i bogova ili, pod utjecajem posvjetovljenja i laicizacije političke aktivnosti, posrednik između i transcendentnih instanci koje predstavljaju suverena pravda i suvereni razum... Utjelovljena u kralju, vlast je davala tijelo društvu. i, stoga, postojalo je latentno ali djelotvorno znanje onoga što je bio *jedan za drugoga*, u svom opsegu društva. S obzirom na taj model, naznačuje se revolucionarna i bez presedana crta demokracije. Mjesto vlasti postaje *prazno mjesto*. Nekorisno je nastojati na pojedinosti institucionalnog uređaja. Bitno je da on zabranjuje upravljačima da prisvoje, da otjelove vlast. Njegovo je izvršenje podčinjeno proceduri periodičnog pokretanja. To se čini na kraju uređenog nadmetanja čiji su uvjeti sačuvani na stalan način. Ovaj fenomen implicira institucionalizaciju sukoba. Prazno nezauzeto mjesto vlasti – takvo da mu nijedna individua, nijedna grupa ne može biti konspupstancijalna – pokazuje se kao nepredstavljivo. Jedino su vidljivi mehanizmi njezina izvršenja ili ljudi, jednostavni smrtnici, koji drže političku vlast... Po mojem mišljenju, bitno je da se demokracija ustanovljuje i održava u *rasformiranju uporišta sigurnosti*. Ona označava početak povijesti u kojoj ljudi iskušavaju krajnju neodređenost, što se tiče temelja vlasti, zakona i znanja i u osnovi odnosa *jednog sa drugim*, u svim registrima društvenog života...” (Lefort, 2003:20-22).

Sva istina demokracije ili, rečeno parafrazom poznate Machiavellijeve postavke, sva zbiljska istina demokratske stvari, sadržana je u tom navodu iz Lafortove knjige *Izumi-jevanje demokracije*. U demokratskom poretku, budući da više nema apsolutnog monarhijskog i na taj način sigurnog oslonca uređenja i vladavine, ljudi odnosno narod ili njegovi predstavnici osuđeni su na slobodu da se uvijek iznova, po pravilima koja su sami ugovorili, bore za zauzima upražnjenog ili praznog mjesta vlasti. Prema tome, pojedine krize demokracije nisu samo plod situacionih okolnosti već su, lefortovski govoreći, i logična, očekivana konzekvenca izvorne kako strukturalne tako i povijesne neodređenosti u borbi za što demokratskije osvajanje i uređivanje praznog mjesta vlasti.

Kad je pak riječ o ekološkoj krizi, ne treba trošiti previše prostora kako bi se pokazalo da je to – govoreći Lyotardovim rječnikom – pitanje koje tvori jednu od najvećih „priča“ kasne ili refleksivne modernosti. Ono je, u usporedbi s krizom demokracije, povijesno novija pojava i očituje se u znatno alarmantnijim procesima i iskazima. Dok je kriza demokracije stara koliko i sama demokracija, a to znači berem od svojih starogrčkih konkretnih preteča i njihovih konceptualno-teorijskih, filozofskih, izraza i baštinka, ekološka je kriza, u svom konkretnom i konceptualno-teorijskom obliku „otkrivena“ tek u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, u danas već klasičnim „intervencijama“ Rimskog kluba i gotovo kanonskim tezama o „granicama rasta“. Ti su uvidi toliko urasli u kolektivni imaginarij čovječanstva da ih danas nitko, ili gotovo nitko, ne osporava. Postali su nekom vrstom uvriježenih istina na koje se pozivaju ne samo znanstvene i

kulturne elite nego, sve više, i upravljačke elite, kao i široki krugovi takozvanih običnih, ali ekološki senzibilnijih ili upućenijih („osvještenijih“) društvenih aktera. Jedan od rezultata tih uvida jest i ono što se već uobičajeno naziva „ekološkom kulturom“, koja je – bez obzira na svoje tekuće retoričke i verbalističke banalizacije – postala jednom od dimenzija ljudskog egzistencijalnog krajolika.

No postavi li se pitanje na što je ta „kultura“ racionalno usredotočena, koja je racionalna okosnica individualnog i kolektivnog mišljenja i djelovanja sukladnog tom „kulturnom“ obrascu, onda je to bez sumnje formula *održivog razvoja*. Ta je formula utoliko važnija što je ona optimalna tvorba svjetskog znanstvenog, političkog i kulturnog konsenzusa, koja je – kao svaki konsenzus – podložna više ili manje konzekventnim, više ili manje divergentnim, više ili manje interesno obilježenim tumačenjima i provedbenim politikama. Čini se da je u današnjoj konstelaciji shvaćanja i praktičkih postupaka moguće govoriti o nekoliko pristupa tumačenju i oživotvorenju načela održivog razvoja. Ponajprije, to je načelo, govoreći kantovskim jezikom, shvaćeno kao svojevrсна *regulativna ideja*, ideja čistoga uma, koja nas spoznajno i praktički usmjerava tako da činjenice povezujemo u neku cjelinu. Riječ je o ideji koja nas upućuje na svrhovitost ekološke akcije ili na ono što se često označava kao holističko svojstvo ekološke paradigme. Tako shvaćena, formula održivog razvoja ima dakako svoju spoznajnu snagu i moralnu privlačnost, ali ona, kad je riječ o životnoj praksi, ostaje u svijetu teško provedivih formalnih načela. Drugi bismo pristup mogli nazvati *oportunističkim*. Njegova se glavna značajka sastoji u tome da se načelo održivog razvoja, iako važno, smatra nečim što „za nas“ ipak nije bitno, nečim što se „nas“ još ne tiče, što se prenaglašava, za što još ima vremena – ukratko nečim o čemu presudno ne ovisi ni „naša“ sadašnjost ni „naša“ budućnost. To je zapravo ono što se u suvremenoj teoriji i filozofiji povijesti označava pojmom *prezentizam*. Treći je pristup *generalizacijski*. To je ono poimanje koje načelu održivog razvoja pristupa takao da ga na izvjestan način poopćuje, uzima ga kao općevažeće stajalište prema kojemu se mora ravnati svako mišljenje i djelovanje, dakle, ne samo mišljenje i djelovanje u ekološkoj spoznajno-praktičkoj sferi nego i u drugim područjima društvenog života. Zagovara ga se, u neku ruku, kao sveopće i nadmoćno načelo razboritosti i umjerenosti. I zbog toga, pod njegovom semantičkom egidom, sve se počinje promatrati u ključu održivosti, sve javne politike – čak i onda kad su neodržive – rado se pozivaju na „razboritu“ formulu održivosti. Sve što želi biti „razborito“ i „umjereno“ mora se formalizirati kao održivo. Četvrti je pristup institucionalno-strategijski. Riječ je o praktičnim, institucionalno elaboriranim i prihvaćenim koracima, sporazumima, mjerama, programima kako vladinih tako i nevladinih organizacija koje definiraju glavne smjerove djelovanje u provedbi načela održivog razvoja. To je skup formalno artikuliranih inicijativa koje su po svom domašaju internacionalne i lokalne, što im daje posebnu težinu bez obzira na njihove provedbene ishode. Dovoljno je spomenuti samo neke od njih, koje su po svojem međunarodnom rangu i po svom povijesnom mjestu najvažnije: Izveštaj Svjetske komisije o okolišu i razvoju – naša zajednička budućnost (1987), uz koji se obično veže

ime Gro Harlem Bruntland; Protokol iz Kyota (2005), koji posebno naglašava nužnost smanjivanja emisija ugljičnog dioksida i drugih stakleničkih plinova; Pariški sporazum o klimatskim promjenama (2015), koji upozorava da se temeljni ekološki problemi šire izvan primarne domene resursa i energije. To su danas već nezaobilazne historiografske činjenice, koje se ne smiju zaboraviti, jer na terenu ekoloških briga govore o nečemu što bismo u filozofsko-povijesnoj parafrazi mogli nazvati maksimumom moguće povijesne svijesti. U središte pozornosti dolazi propitivanje ljudske odgovornosti za opstanak planete i vlastitu životnu sudbinu (Supek, 1989). Nije stoga čudno da, u tom kontekstu, knjiga Hansa Jonasa *Princip odgovornosti* zadobiva osobitu intelektualnu relevantnost i bestsellersku privlačnost (Jonas, 1990).

Bilo bi, međutim, iluzorno vjerovati da je ekološka kriza, uza sve te vrlo ozbiljne napore, prevladana. Prije bi se moglo reći da je ona samo definitivno osviještena u svim svojim dimenzijama. Osviještena toliko upozoravajuće da se danas govori o *kolapsologiji* kao načinu promišljanja ekološko-klimatskog sklopa ili barem kao znaku vremena koji nam naznačuje ne baš tako svijetlu budućnost. Čini se da važnost Husserlova pojma *Lebenswelt* (svijet života ili životni svijet) zadobiva svoj puni egzistencijalni smisao. Krajnje pesimistički vid tog kolapsoidnog egzistencijalnog stanja dolazi do izražaja u onome što se, u novijoj znanstvenoj terminologiji, označava pojmom *antropocen*, kojeg je – uz tonove rječite zabrinutosti – lansirao meteorolog i nobelovac za kemiju Paul J. Creutzen. U jednoj od svojih značenjskih varijacija taj se pojam javlja i pod nazivom *kapitalocen*, čime se hoće reći da je kapitalistički društveno-ekonomski sustav, tamo negdje od industrijske revolucije, poglavito odgovoran za opasno narušavanje prirodnog tijeka geoloških razdoblja. Antropolog Philippe Descola pravi razliku između pojma *antropizacije* i pojma antropocena. Pod pojmom antropizacije misli se na „antropizaciju zemlje“ na koju je upozoravao već Humboldt, ali nije ni slutio niti je mogao predvidjeti da ona u nekim područjima dopijeva do kritične točke u kojoj se, recimo, zbiva erozija bioraznolikosti, kiseljenje oceana, zagađivanje vode, zraka i tla. Ona je rezultat „koevolucije ljudskih i ne-ljudskih bića (predmetnog svijeta stvari), evolucijskog kretanja koje je prekinuto prije 200 000 godina, mijenjajući ekosustave i njihove uvjete funkcioniranja...“ (Descola, 2019:10). Antropocen nastupa baš u toj kritičnoj točki. On je proizvod utjecaj ljudskog čimbenika, učinak koji se ogleda u kumulativnoj i ubrzanom promjeni klimatskog funkcioniranja zemlje. To su transformacije koje zacijelo traju stoljećima, možda i tisućljećima, ali nije apsurdno tvrditi da one u naglašenom i evidentnom smislu sežu od industrijske revolucije (Descola, 2015:14). Nije teško zamijetiti da su te tvrdnje vrlo blisko tezi Karla Polanyja o procesu nazvanom *komodifikacija* zemlje. Zemlja se naime, u „samoregularnom sustavu“, uz rad i novac, pretvara u „fiktivnu robu“ (Polany, 1999:91-99).

Traganje za izlaskom iz ekološke krize pobudilo je svojevrsni razmah ekološke imaginacije koja je rezultirala nizom prijedloga, modelskih rješenja i zanimljivih razmišljanja. Probudila se ekološka refleksija, ali ona je istovremeno pobudila refleksiju o brojnim drugim komplementarnim problemima čije je sagledavanje od bitnog interesa za prevladavanje krize. Dovoljno je, u tom pogledu, spomenuti neke od inovativnih,

iako po polazištima i dosezima različitih prijedloga i odgovora. Tako se, primjerice, u tehnno-ekonomskim krugovima zagovara model *ekologizacije ekonomije* ili *ekonomizacije ekologije* (ekološka ekonomija i ekonomska ekologija). Taj je tip mišljenja zahvatio stanoviti dio upravljačkih i političkih elita koje ga vide kao prikladan model kako za ekologiju tako i za ekonomiju. Za ekologiju je dovoljno ekonomski razborit i neutopičan a za ekonomiju dovoljno ekološki obojen i koristan. Čak pod pretpostavkom da je tu riječ o konjunktornoj ideologiji koja, makar i retorički, mora voditi računa i o jednoj i o drugoj dimenziji općerazvojnog pitanja, ostaje činjenica da je ona izrasla iz kriznog ambijenta i da njegovu realnost uzima kao objektivnu determinantu koja se više ne može marginalizirati. Jedan od odgovora koji je proizašao iz ekološkog razumijevanja razvoja odnosi se na pitanje *rasta*. To je pitanje doista u središtu pozornosti svih ekoloških debata i vizija. Rast, i to ekonomski rast pod svaku cijenu, u svim se nacionalnim ekonomskim politikama svodi na elementarno pitanje: biti ili ne biti. Teško je, pri zdravoj pameti, i u društvenom svijetu kakav živimo – da parafraziramo Bourdieuovu terminologiju – osporiti razvojnu nužnost rasta, ali iz ekološke se optike postavlja pitanje je li logika neograničenog i ničim uvjetovanog rasta jedina moguća logika opstanka i napretka, je li ona jedini mogući modus odnosa između obilja i slobode. Zanimljivo je u tom pogledu navesti jedno zanimljivo kritičko zapažanje značajnog predstavnika postkolonijalnih studija Dispesha Chakrabartyja, koji kaže: „Nijedna rasprava od epohe Prosvjetiteljstva ne svjedoči o osviještenom pristupu geološkoj dimenziji ljudskog djelovanja koja se oblikovala u isto vrijeme i istim procesom kao i stjecanje slobode. Filozofi slobode bili su prvenstveno zaokupljeni – što je moguće razumjeti - pitanjem kako izbjeći nepravdu, potlačенost i nejednakost ili pak jednoobraznost“ (Charbonnier, 2020; Chakrabarty, 2009:208). Pitanje prirode i zemlje u ekološkom smislu ostalo je izvan prosvjetiteljskog horizonta.

Iz tog vidokruga potječu i današnja propitivanja rasta, kako ona radikalna, koje završavaju u nekoj vrsti nihilizma, tako i ona koja, u blažoj ili u oštrijoj formi, s nižim ili višim stupnjem uvjerljive argumentacije, zagovaraju kritiku vladajućeg modela rasta. Potonji pristup – izuzmemo li se neke, s njime povezane tvrdokorne antiekonomističke verzije – nipošto ne poriče razvojnu važnost rasta, ali se protivi njegovoj apsolutizaciji i zalaže se za drugačija, višedimenzionalna mjerila te socio-ekonomske kategorije. U tom su pogledu osobito poučna stajališta ekonomskih nobelovca Amartyje Sena i Josepha Stiglitzja, kao i sociologa Jeana Zieglera. Ne treba podcijeniti ni ona mišljenja i odgovore koji proizlaze iz donekle romantičarskog poziva na povratak prirodi. Oni se katkad pozivaju na Rousseaua, ali za razliku od njegove zaokupljenosti prirodom i hipotetičkim prirodnim stanjem nemaju tako fundamentalnu ambiciju iz koje je izvedena cijela jedna koncepcija čovjeka, politike i društva. Iz htijenja da što više naglase probleme zagađivanja i destrukcije prirode, iz žestoke opreke progrediranju tog stanja, oni zagovaraju neku vrstu povratka u divlju prirodu ili u divljinu prirode. Ipak su oprezniji u izricanju svojih sudova i projekata. Više im je stalo do lokalne nego do globalne perspektive i stoga plediraju da se, u svom izvornom stanju, zaštite oni predjeli planete

u kojima je to još moguće, da se sačuva ono što se još može. Tipični je predstavnik tog tipa ekologizma američki aktivist David Foreman, koji je u skladu sa svojim uvjerenjima utemeljio Revilding Institute i objavio nekoliko knjiga o značenju „divljaštva“ u ekološkom kontekstu (Foreman, 2004; Foreman, 2014). Glavni moto tog aktivističko-teorijskog stajališta najrječitije se ogleda u krilatici: *Priroda prije svega*.

No, u fundamentalno teorijskom smislu svakako su najplodonosniji oni odgovori koji problematiziraju odnos *prirode i kulture*. Poznati dualizam priroda/kultura veliki je problemski sklop koji, uz različite naglaske, prati oblikovanje cjelokupne modernosti sve od Prosvjetiteljstva do danas, a nema sumnje da će i dalje ostati otvoren za nova tumačenja i istraživanja. Ekološka je kriza osobito naglasila problematičnost tog dualističkog sklopa. Radikalniji autori drže da je disocijacija tih dviju sfera „kriva“ za kulturno-instrumentalnu kolonizaciju prirode, za izgradnju odnosa koji prirodu osuđuju na nestajanje a kulturu povlašćuju kao sferu ljudskog. Stoga se u krajnje radikalnim pogledima na taj protuslovni pojmovni par često govori i o „smrti prirode“. Među raznim reakcijama na taj problemski dualizam naročitu je pozornost privukao antropolog Philippe Descola, sa svojim pozamašnim djelom *Ponad prirode i kulture*. On zagovara uvjerenje da konceptijska opreka između prirode i kulture nije univerzalna te da ona mora dati mjesta drugim oblicima odnosa između ljudi i njihova okoliša. Protivi se krajnostima univerzalizma i relativizma, pokušava prevladati tu opreku i svoje stajalište naziva *relativnim univerzalizmom*. Iz svojih istraživanja i razmišljanja Descola izvlači između ostalog, i ovu konzekvencu: „Analiza interakcija između stanovnika svijeta ne može se više ukopati samo u sektor institucija koje upravljaju životom ljudi, kao da ono što se proglasilo njima izvanjskim nije drugo do anomični konglomerat predmeta u očekivanju smisla korisnosti. Mnoga nas takozvana primitivna društva pozivaju na takvo prevladavanje, društva koja nikada nisu sanjala da se granice čovječanstva zaustavljaju na vratima ljudske vrste, društva koja u koncert svog društvenog života bez oklijevanja pozivaju najkrhkije biljke, najbeznačajnije životinje. Antropologija je suočena s golemim izazovom: ili nestati s jednim iscrpljenim oblikom humanizma ili se preoblikovati iznova promišljajući svoju domenu i svoja oruđa tako da u svoj predmet uključi mnogo više od *anthroposa*, cijeli taj skup s njime povezanih postojećih stvari i bića, sada odloženih u funkciju okoliša. Ili, rečeno običnijim izrazima, *antropologija kulture* mora se podvostručiti *antropologijom prirode*, otvorenom tom dijelu njih samih i svijeta kojeg ljudi aktualiziraju i pomoću kojeg se objektiviraju“ (Descola, 2005:15). Drugim riječima, Descola zagovara *prirodnu povijest čovjeka i ljudsku povijest prirode*.

Supostojanje prethodno tematiziranih dviju kriza posebno je značajno zbog toga što je potaknulo traganja za novim oblicima demokracije. Sagledavanje i rješavanje ekološke problematike pokazalo se kao vrlo plodno tlo za iskušavanje demokratske misli. Nije nevažno rješava li se ta problematika autoritarno, administrativno-birokratski, interesno-financijski, tehnologijski, demagoško-populistički ili pak širokim demokratskim dogovaranjem (deliberacijom) društvenih aktera. Kad se kaže „ekološka tematika“ pritom se poglavito misli na *socijalnu ekologiju* jer taj pojam upućuje na

durkheimovski shvaćenu društvenost ekološkog pitanja. Shvati li se taj temeljni društveni smisao ekologije tada će biti jasniji i status svih njezinih posebnih kako znanstveno-akademskih tako i djelatno-aktivističkih izraza, recimo političke ekologije, kulturne ekologije, ekološke etike, ekoloških pokreta, ekoloških (zelenih) stranaka, ekološke politike itd. Socijalna je ekologija problemski socijalno-ontologijski temelj, a politička je ekologija njegova demokratska politizacija. Tako je, u našoj sredini, zacijelo razmišljao i Ivan Cifrić kada je pokretao časopis *Socijalna ekologija* i disciplinarno-studijsko područje socijalne ekologije (Cifrić, 1989; Cifrić, 1994; Cifrić, 2013). U svakom slučaju, iz aktualne je perspektive, i u lokalnim i u globalnim okvirima, evidentno da je socijalna ekologija, s obzirom na životnu bazičnost ili bazičnu životnost svojih problema, konvergentna onom smjeru demokratske misli koji se naziva *deliberativnom demokracijom*.

Unatrag proteklih nekoliko desetljeća, a posebno posljednjih tridesetak godina, ideja deliberativne demokracije, barem u modelskom smislu, nametnula se kao dominantna teorijsko-politička paradigma, prije svega u anglo-saksonskom svijetu a onda i u međunarodnim razmjerima. Uspion te paradigme toliko je evidentan da se ponekad uspoređuje s pojavom i utjecajem *Teorije pravednosti* Johna Rawlsa (Girard, 2009). Kao što je to djelo označilo svojevrsni prijelom u političkoj filozofiji i naišlo na interes i odjek bez presedana u gotovo svim društvenim znanostima, tako je i diskurzivni pohod deliberativne demokracije doveo do oblikovanja mnoštva normativnih refleksija koje u velikoj mjeri nadmašuju pluralističke ili elitističke teorije čija je dominacija bila neupitna sve do osamdesetih godina prošlog stoljeća. „Deliberativna je demokracija, kaže Graham Smith, najutjecajniji pomak unutar moderne teorije demokracije u posljednjih nekoliko desetljeća. Ona donosi snažnu teorijsku kritiku i korigira tendencije demokratske teorije i prakse koje su usredotočene na agregiranje preferencija kao prikrivenog modela demokracije. Za deliberativnu demokraciju upravo je proces stvaranja preferencija fundamentalan za proces demokratske legitimosti“ (Smith, 2008:7). Ona je, dakle, pravi okvir postojanje, djelovanje i dokazivanje slobodnih građana. Dapače, smatra se da je taj deliberacijski „pohod“ dubinski utjecao ne samo na obnovu republikanizma („ekološki neorepublikanizam“) kao političkog i konstitucionalnog stajališta nego i na buđenje novih energija u nekim strujama kritičke teorije (Audier, 2020). U europskim akademskim krugovima koji su, katkad načelno a katkad faktički, radikalno ili umjereno kritični prema američkim intelektualnim poticajima i modama, o deliberativnoj se demokratskoj formuli sve više debatira, ali se istodobno znatno proširuje njezin teorijski vidokrug. Ukazuje se naime na njezine europske teorijske korijene i tradicije – pri čemu se često evocira i Durkheim - bez kojih bi američka varijanta bila svedena na puki i konjunktorni organizacijski praktičizam.

Pokret ideja koji teži uspostavi deliberativne demokracije proizašao je iz nastojanja da se suvremena demokracija prilagodi kompleksnim, pluralističkim, multikulturalnim društvima koja se više ne mogu zadovoljiti tradicionalnim oblicima političkog predstavnštva. Taj pokret ideja nipošto nije jedinstven i homogen. Ali ono što tvori njegovu

zajedničku osnovu jest sama *ideja deliberacije*. Vokabularno gledano, izraz „deliberacija“ sugerira posve jednostavna i dobro poznata značenja: savjetovanje, vijećanje, dogovaranje, razmišljanje, odlučivanje. No, habermasovski govoreći, i u životnom svijetu i u sistemskom svijetu, i u svakodnevnoj i u visokoformaliziranoj komunikaciji ta jednostavna i poznata značenja zadobijaju osobitu upotrebnu vrijednost. Ona naime govore o određenom načinu ljudskog suodnošenja i rješavanja problema u svekolikom društvenom životu. Taj način isključuje silu, represiju, manipulaciju, hijerarhiju moći itd., a uključuje ili bitno favorizira moguću i stvarnu raspravu, dogovaranje, vijećanje, savjetovanje članova društva kako na mikro tako i na makro razini. Razumije se da je mišljenje o takvom načinu ljudskog međuodnošenja i komuniciranja oduvijek, u većoj ili manjoj mjeri, s različitim dometima konceptualno-teorijske elaboracije, pratilo modelske konstrukcije i praktično-političko iskušavanje demokracije. Neki autori drže da se deliberacija može poimati u aristotelovskom smislu, to jest u smislu retorike kao razmjene mišljenja u cilju uvjeravanja sudionika, slušatelja ili neke slične empirijske grupacije participirajućih aktera. Naravno, argumenti koji se iznose u političkoj deliberaciji razlikuju se od argumenata kojima se pribjegava u području znanstvenog mišljenja, prije svega po tome što oni ne podliježu znanstvenom dokazivanju. Oni mogu biti više ili manje snažni ili slabi, istiniti ili lažni, ali u svakom slučaju znanstvenost nije njihovo temeljno načelo. Dapače, vrijeme političke odluke obilježeno je neophodnošću da se u datom trenutku napravi izbor između različitih opcija, bez mogućnosti vraćanja natrag jer je politički izbor djelomično ireverzibilan. Kod nekih autora, kao što je osobito vidljivo u Habermasovu slučaju, dinamika političke deliberacije situirana je u „univerzalizirajući horizont“, ali većina je autora sklona tezi da je ta dinamika vezana za određeni kontekst te da su njezini domašaji očigledniji na području grupnih identiteta nego na području univerzalnih normi.

Da ne bi bilo nesporeda oko višeznačnosti pojma retorike, obično se naglašava da „deliberativna retorika“ nije isto što i puka sofistika, da se ona od „plebiscitarne retorike“, ili onoga što se svakodnevnim jezikom naziva „čisto retorički argument“, razlikuje po tome što ne teži „strategijskoj manipulaciji auditorijem“. Na crti takvih razmatranja o retoričkim izvorištima ili značajkama deliberacije postoji i mišljenje da se deliberacija ne može svesti na raspravljanje te da protuslovno debatiranje u kojemu građani slušaju suprotstavljene govornike koji zagovaraju *pro et contra* predstavlja privilegirani oblik deliberacije. Naime, dok jedni raspravljaju jer imaju tu realnu socijalnu i kulturnu povlasticu, drugi tu povlasticu nemaju i ostaje im jedino da pasivno slušaju bez obzira na široke horizonte deliberacije. Ali bit se „deliberacijskog narativa“ sastoji u tome da oni ne moraju biti pasivni i da ne moraju samo slušati. Upravo je u tome sadržan novum deliberacijskog postulata.

Demokracija, ma u kom je obliku pojmlili, uvijek pretpostavlja neki stupanj deliberacije. Međutim, u suvremenoj kriznoj konstelaciji ona se više ne ispostavlja kao privjesak, kao puko obilježje ili kao dodatna varijabla demokracije nego kao njezin novi, najdemokratskiji temelj. Prema tome, normativno govoreći, prava je demokra-

cija moguća samo kao deliberativna demokracija. Ona proizlazi iz pitanja pod kojim je uvjetima neka politička odluka uistinu legitimna ili što je moguće legitimnija u kontekstu demokratskog institucionalnog poretka. Neki sociolozi politike, filozofi politike i politički teoretičari, usredotočeni na ono što se u kriznom žargonu često naziva „demokratizacijom demokracije“, smatraju da samo javna i slobodna deliberacija među jednakim građanima može uspostaviti temelje legitimnosti u suvremenim kompleksnim i pluralnim društvima. Toj orijentaciji, pored već klasičnog Jürgena Habermasa, pripadaju brojni autori, među kojima su najznačajniji: Bruce Ackerman, James Bohman, Simone Chambers, Joshua Cohen, Maeve Cooke, Jon Elster, Cass Sunstein i Iris Marion Young. Svima je njima u osnovi zajedničko stajalište da se građani, tek nakon slobodne i argumentirane razmjene razloga i stavova, mogu izjasniti, recimo, o primjerenosti i opravdanosti kulture nevladinih organizacija, o izboru određenog mirovinskog sustava, o rasporedu fiskalnih elemenata ili o legalizaciji istorodnih bračnih zajednica itd. Slobodna i neometana komunikacija nužna je pretpostavka tog razmjenskog argumentativnog procesa među socijalnim i političkim akterima. Dovodjenje te ideje u središte pozornosti u pravom je smislu moguće shvatiti samo ako se imaju na umu tegobe ili neuspjesi stranačkih sustava i liberalne demokracije, ako se u tom svjetlu osvijesti važnost javne deliberacije kao korektiva stranačkih sustava kakve poznaje teorijsko-politička tradicija od J. Milla i A. de Tocqueville.

Izraz „deliberativna demokracija“ prvi se put, na engleskom jeziku, javlja početkom 1980-ih godina, i to ponajprije u krugovima koji, disciplinarno gledano, uglavnom pripadaju području političke znanosti, a potom i u krugovima političke sociologije (Sintomer, 2012:16). U genezi samog izraza kao i u kronici s njime povezanih faktičkih kretanja na prvom se mjestu navodi ime Jamesa Fishkina. Uz toga se autora, koji je 1988. godine formulirao koncept „deliberativno glasovanje“, veže niz inicijativa usmjerenih na osmišljavanje i pokušaje praktično-organizacijskog iskušavanja ideje deliberativne demokracije (Fishkin, 1991; Fishkin, 2003). Nazivaju ga „arhitektom čiste demokracije“ vođenog pitanjem *što građani doista misle*. Bio je, primjerice, voditelj Centra za deliberativno glasovanje na Sveučilištu Texas u Austinu. Taj je Centar kasnije (2003) preseljen na Stanford University i od tada djeluje pod novim imenom: Centar za deliberativnu demokraciju. U svim tim inicijativama polazilo se od uvida da su građani najčešće neinformirani o ključnim javnim pitanjima. Konvencionalne glasačke i izborne instance uglavnom nude površinske javne dojmove izvučene iz raznoraznih sondaza i njihovih pojedinačnih elemenata. Javnost je podložna onome što socijalni znanstvenici nazivaju „racionalnom ignorancijom“ i nema naročitih razloga svoje vrijeme i napore posvećivati stjecanju relevantnijih informacija ili izgradnji čvršćih prosudbi. Fishkinova je inicijativa pokušaj da se televizija i istraživanje javnog mnijenja iskoriste na nov i „konstruktivan“ način. Inicijativa se sastoji u angažmanu i dijalogu običnih sudionika, kompetentnih eksperata i političkih lidera, koji u malim grupama, vođenim obučanim moderatorima, vode raspravu o konkretnim, izbornu važnim pitanjima. Smatra se da takvi oblici deliberacije rezultiraju ne samo temeljitijom obaviještenošću sudionika nego i promjenom njihovih mišljenja. Slična nastojanja i inicijative

gaji i Bruce Ackerman, koji razvija tezu da je *aktivno građanstvo društveni odnos*. Mi se, kaže on, vrlo rijetko smatramo pravim građanima. Izlazimo, doduše, na izbore i ovako ili onako glasujemo, ali se međusobno ne odnosimo kao građani. Ackerman zagovara potrebu stvaranja institucija koje ljude pozivaju, ne prisiljavajući ih, da se međudnose kao građani. „Nisam romantičar koji želi živjeti u svijetu atenskih građana, gdje svatko nosi togu. Nisam ni pristaša Rousseauovih ideja o spartanskoj majci koja svome sinu kaže: ako mi se ne vratiš s lešem neprijatelja, vrati mi svoju glavu na štitu. Ja naime želim govoriti o liberalnom republikanizmu. Ljudi žele živjeti svoj život; rastaju se i griješe, potreban im je novac. No mogu li oni biti i građani?“ To je ono čime se bave *Dani deliberacije*, djelo koje je inspirirano bliskom dugogodišnjom suradnjom s Jamesom Fishkinom (Ackerman/Fishkin, 2005; Ackerman, 2012).

Devedesetih godina literatura o deliberativnoj demokraciji doživjela je pravu eksploziju. Pritom je važno napomenuti da se brojni autori te literature pretežno pozivaju na Habermasa koji dosljedno naglašava važnost *civilnog društva*. Ono je svojevrsna praktička verifikacija etike diskursa. Civilno je društvo sfera autonomne javne komunikacije koja je komplementarna državi, ali je ne može supstituirati. Etika diskursa, kao teorijski temelj Habermasove koncepcije, konstitutivna je procedurama ravnopravnog sporazumijevanja. Po svom intelektualnom ustrojstvu ona je kognitivistička, što znači da usredotočena na istinu u praktičnim pitanjima (Reese-Schäfer, 2004:2). Kad je riječ o isticanju važnosti civilnog društva treba dodati da je upravo unutar njega ekološka mobilizacija zadobila javno priznati status, ali de je isto tako ta mobilizacija sa svoje strane poticala razmah i strukture civilnog društva kao okvira deliberativne demokracije.

Ima, međutim, i radikalnih autora koji priznaju referencijalnost Habermasa (pa i Rawlsa), ali s njima ipak kritički obračunavaju. Najdalje su, u tom pogledu, i u pohvalama deliberativnoj demokraciji, otišli oni autori koji bezostatno ističu njezin revolucionarni karakter. „Politički ideal deliberativne demokracije, kaže u tom smislu Archon Fung, je revolucionaran“ (Fung, 2011:313-334). Pritom polazi od stajališta da taj ideal iziskuje fundamentalne promjene kako s obzirom na procese političkog odlučivanja, stupanj uključenosti koji im je svojstven, institucije u kojima se odvijaju, tako i s obzirom na narav same politike. Štoviše, deliberativna demokracija prema takvom mišljenju ima još jednu revolucionarnu dimenziju. Podvlači se naime da ona, po definiciji, implicira radikalno egalitarniji politički, socijalni i ekonomski kontekst nego što je onaj koji karakterizira suvremena društva. Deliberaciji neophodnu komunikacijsku jednakost narušavaju nejednakosti u pogledu resursa i statusa, remete je svakovrsne privilegije itd. Pa ipak, najviše je podrivaju socijalne nejednakosti.

Takva deliberacijska emfaza navodi na pitanje nije li tu posrijedi više aktivistički nego analitički pogled na deliberaciju. Fung ne dijeli to mišljenje. Drži da između deliberacije i aktivizma ima manje suprotnosti nego što neki sugeriraju. „Zapravo, za deliberativistu koji živi u neegalitarnom kontekstu najrazumnije se stajalište sastoji u tome da, na uvjerljiv način, kad je to moguće, pribjegne deliberaciji, ali ne oslanjajući se samo na nju. Tu perspektivu nazivam *deliberativnim aktivizmom* jer ona skreće pozornost na ideju da značenje nejednakosti ili nedostatak uzajamnosti mogu, u ime deliberativnih

ciljeva, opravdavati čak i metode prisile. Prema tome, rasprava o deliberativnom aktivizmu uvijek navodi na pitanje kad su uvjeti za jednaku i pravednu deliberaciju nepovoljni, a kad je na djelu okolnost u kojoj će naše političke institucije prakse smatrati da uvjeravanje, diskusija i iznošenje argumenata predstavljaju glavno oruđe rješavanja nesuglasja i donošenja kolektivno obvezujućih odluka“ (Fung, 2011:311-334). Prema tome, deliberacijsko nastojanje nije slijepi aktivizam i nije lišeno pragmatičkog promišljanja stvarnih okolnosti u kojima se odvija.

Ako bismo, u danas već golemoj literaturi o deliberativnoj demokraciji, pokušali ustanoviti neke glavne struje ili alternative, mogli bismo zaključiti da su one trojake. Prva se struja usredotočuje na javnost malog opsega („mini javnost“), koja ima povremen karakter i konstituira se u povodu nekih težih problema djelovanja i komunikacije. Druga se perspektiva oslanja na deliberativno sudioništvo velikog broja aktera, bez nekog serioznijeg proučavanja konkretnih dimenzija djelovanja i komunikacije. Treću perspektivu, bez obzira na brojnost aktera, karakterizira oslonac na analitičke uvide, izlučivanje stanovitih generalizacija iz analitičkog promatranja konkretnih slučajeva ili pak eksperimentalno konstruiranih eksperimentalnih primjera. Yves Sitomer drži da je, radi lakšeg razumijevanja koncepta deliberativne demokracije, iz golemog repertoara raznovrsnih teorijskih i istraživačkih radova moguće izlučiti četiri ključne točke, koje ćemo ovdje parafrazirati. Kao prvo, inzistira se na postavci da je proces deliberacije najdublji i najobuhvatniji temelj demokratske legitimnosti. Legitimna odluka nije volja svih već volja koja proizlazi iz deliberacije svih. Drugim riječima, što je deliberacija kvalitetnija i intenzivnija to je izvjesnije da će odluke biti uistinu legitimne. To je put oblikovanja demokracije koji nadilazi opreku između „agregativnih“ i „fuzijskih“ koncepcija. Kao drugo, smatra se da prosvijećena diskusija, usredotočena na zajedničko dobro i suprotstavljena pukoj tržišnoj nagodbi, predstavlja središnji oslonac demokratskog procesa konstrukcije društva, bez obzira na to uzima li se taj oslonac naprosto kao takav ili se pak promatra na iznijansirani ili kritički način. U tom se sklopu - što posebno valja napomenuti - ipak dogodio jedan značajan pomak, a to je pomak od socijalnofilozofskog prema znanstvenoempirijskom planu, prije svega prema eksperimentalnoj psihologiji. Kao treće, naglašava se da perspektiva u kojoj se sagledava i, eventualno, strukturira deliberativna demokracija ne može više biti isključivo normativna kao, primjerice, u takozvanoj habermasovskoj shematici. Naime, ukoliko se uzima u obzir obično rasuđivanje građana pa, prema tome, i legitimnost njihova sudjelovanja u javnoj raspravi, tada je posve jasno i očekivano da to rasuđivanje i ta legitimnost iziskuju odgovarajući proceduralni okvir. U središte pozornosti dolaze uvjeti „dobre deliberacije“, uvjeti koji deliberaciji omogućuju da bude uistinu upućena, inkluzivna i egalitarna. Ova je postavka zapravo odgovor na kritiku koja drži da stvarni svijet, društvena situacija sugovornika-aktera i odnosi moći u kojima oni prebivaju utječu na deliberaciju te da se ona teško može svesti na snagu najboljeg argumenta. Stoga se stanovitim procedurama i načinima regulacije diskurzivnih interakcija pokušavaju neutralizirati izopačenja što ih proizvode društvene nejednakosti. I, napokon, kao četvrto, vjeruje se da u tom vidokrugu dolazi do izražaja potencijal institucionalne

inovacije na koji se može oslanjati oblikovanje prosvijećenog javnog mnijenja. Riječ je, primjerice, o potencijalu kakav, u razvijenim demokratsko-deliberativnim okolnostima, mogu sadržavati takozvane mini-forme deliberacijske javnosti, kao što su građanski odbori, deliberativne sondaje, konferencije za postizanje suglasja običnih građana itd. Ali, bez obzira na važnost takozvanih mini-formi demokratskog djelovanja, sa sociološkog stajališta uvijek valja imati na umu da one nisu izdvojene epizode nego istodobno produkt i tvorački element globalne društvene strukture i socijalne povijesti (Sitomer, 2011).

No spustimo li se s ovih emfatičkih deliberacijskih visina na nešto suzdržanije a ipak deliberacijski afirmativne tonove vidjet ćemo da se, bez obzira na posvemašnji krizni diskurs, odlučno i u svakom pogledu, zagovara prednost demokratskog poretka, ali uz uvjet ili nastojanje da se on obogati, učvrsti deliberativnom teorijom i praksom. U tom se smislu nedvojbeno može ustvrditi da su izazovi krize demokracije i ekološke krize komplementarni, uzajamno plodotvorni, i da socijalna ekologija u sebi nosi zbiljski potencijal za održanje i obnovu demokracije. Ima li se to na umu tada nas više ne treba čuditi da sintagme kao što su „deliberativno-ekološka demokracija“ ili „proširena ekološka demokracija“ pomalo prodiru u javne debata koje se odvijaju kako u sferi civilnog društva tako i u sferi teorijskog mišljenja (Audier, 2020-542-554). Očito je da se, baš na području socijalne ekologije, participativna demokracija i deliberativna demokracija nadopunjuju i da se deliberativna demokracija može tumačiti kao odgovor na granice i neuspjehe participativne demokracije.

Literatura

- Ackerman, B./Fishkin, J. (2005). *Deliberative Day*. Yale University Press.
- Audier, S. (2020). *La cité écologique. Pour un éco-républicanisme*. Paris: La Découverte.
- Berger, M. (2015). Des politiques fantomatiques. U: *Sociologies*, 23. février.
- Chakrabarty, D. (2009). The Climate of History. Four Theses. U: *Critical Inquiry*, br. 2.
- Charbonnier, P. (2020). *Abondance et liberté. Une histoire environnementale des idées politiques*. Paris: La Découverte.
- Cifrić, I. (1989). *Socijalna ekologija. Prilozi zasnivanju discipline*. Zagreb: Globus.
- Cifrić, I. (1994). *Napredak i opstanak. Moderno mišljenje u postmodernom kontekstu*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Cifrić, I. (2013). *Leksikon socijalne ekologije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Colliot-Thélène, C. (2010). *La démocratie sans „demos“*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Crouch, C. (2007). *Postdemokracija. Političke i poslovne elite u 21. stoljeću*. Zagreb: Izvori.
- Descola, Ph. (2005). *Par-delà nature et culture*. Paris: Editions Gallimard.
- Descola, Ph. (2015). Humain trop humain. U: *Esprit*, décembre, 2015.
- Descola, Ph. (2019). Je suis devenu un peu animiste, il m'arrive de dialoguer avec les oiseaux. U: *Esprit*, 30, janvier.
- Duverger, M. (1968). *Demokracija bez naroda*. Beograd: Rad.
- Fishkin, J. (1991). *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*. New Haven and London: Yale University Press.
- Fishkin, J. (2003). *Debating Deliberative Democracy*. Oxford: Blackwell.
- Fung, A. (2011). Vers une éthique de la démocratie délibérative au monde injuste. U: *Participations*, br. 1.
- Girard, Ch. (2009). Raison politique rawlsienne et démocratie délibérative. Deux conceptions irreconciliables de la légitimité politique. U: *Raisons politiques*, br. 24.
- Hägel, P. (2020). *Billionaires in World Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Jamson, F. (1984). *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. New Left Review.
- Jonas, H. (1990). *Princip odgovornosti*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Lefort, Cl. (2003). *Izumijevanje demokracije*. Beograd: Filip Višnjić.
- Munk, Y. (2018). *The People vs. Democracy. Why our Freedom is in Danger and How to Save it*. Harvard University Press.
- Polany, K. (1999). *Velika preobrazba. Politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Rancičre, J. (2008). *Mržnja demokracije*. Zagreb: Naklada Ljevak.

- Reese-Schäfer, (2004). Jürgen Habermas i deliberativna demokracija. U: *Politička misao*, br. 4.
- Rosanvallon, P. (2006). *La contre-démocratie. La politique à l'âge de la défiance*. Paris: Editions du Seuil.
- Rosanvallon, P. (2008). *La légitimité démocratique. Impartialité, réflexivité, proximité*. Paris: Editions du Seuil.
- Rosanvallon, P. (2011). *La société des égaux*. Paris: Editions du Seuil.
- Rot, G./Nat, F. (2021). *L'esthétique des Trente Glorieuses. De la reconstruction à la croissance industrielle*. Deauville: Librairie des Musées.
- Sen, A. (2012). *Razvoj kao sloboda*. Zagreb: Algoritam.
- Sitomer, Y. (2011). Délibération et participation: affinité élective ou concept en tension. U: *Participations*, br.1
- Sitomer, Y. (2012). Le tirage au sort et démocratie délibérative. Une piste pour renouveler la politique au XXI-e, siècle. U: *Le Monde. La vie des idées*. 5. juin.
- Smith, G. (2008). Deliberativna demokracija i javnost u malom. U: *Politička misao*, br. 4.
- Stiglitz, J. (2004). *Globalizacija i dvojbe koje ona izaziva*. Zagreb: Algoritam.
- Stiglitz (2020). *Cijena profita*. Zagreb: Profil knjiga d.o.o.
- Supek, R. (1989). *Ova jedina zemlja*. Zagreb: Globus.
- Ziegler, J. (2003). *Novi gospodari svijeta i oni koji im se protive*. Zagreb: Izvori.
- Ziegler, J. (2018). *Putevi nade*. Zagreb: TIMpress.

